IZVOARELE DICȚIONARULUI ROMÎN-LATIN-MAGHIAR AL LUI ȘTEFAN CRIȘAN KÖRÖSI

DE

G. BLÉDY

Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj

1. Biblioteca centrală din Iași păstrează un voluminos manuscris de peste 300 pag., *Dicționarul romîn-latin-maghiar* autograf al lui Ștefan Crișan Körösi. Lucrarea datează din 1803. El s-a întocmit deci în acei ani cînd și Samuil Micu Klein a elaborat dicționarul său romîn-latin-maghiar-german, rămas tot în manuscris. Dicționarul lui Crișan Körösi — cumpărat de Gh. Asachi în 1820, după moartea autorului, și oferit Bibliotecii din Iași în 1866 — a fost descris și analizat de Ar. Densusianu, care a publicat și cîteva fragmente din această operă [1]). Rezumînd observațiile sale Ar. Densusianu scrie următoarele:

„Acest Dicționar se deosebește de toate cele cunoscute și apărute pînacum prin aceea că el cuprinde foarte multe cuvinte dialectale și chiar și din vechile monumente ale limbii romîne; pe lîngă aceasta mai cuprinde cuvinte din mitologia și datinile noastre naționale.

O altă particularitate mai are el, căci urmînd, se vede, principiile dezvoltate de Paul Iorgovici în *Observații la limba romînească*, din rădăcinile păstrate în limbă a format o sumă de alte cuvinte care nu sînt în graiul viu" [2]).

În legătură cu autorul acestui dicționar Ar. Densusianu se referă la T. Cipariu și Gh. Asachi, menționînd că Crișan Körösi a fost profesor la colegiile reformate din Cluj și Tîrgu-Mureș la începutul secolului al XIX-lea și a murit în 1820. După aceea multă vreme nimeni nu s-a mai ocupat cu acest dicționar.

În 1930 Coriolan Suciu descoperă la Blaj două scrisori pe care Șt. Crișan Körösi le-a adresat episcopului Ioan Bobb, precum și conceptul răspunsului dat la aceste scrisori [3]). Scrisorile sînt deosebit de intere-

---

1) *Un dicționar vechi*, «Revista critică-literară», IV (1896), p. 33—44; *Din istoria Lexiconului de Buda*, ibid. p. 193—206.

2) *Ibid.* p. 36.

3) C. Suciu, *Un filolog puțin cunoscut: Ștefan Körösi* (Crișan), «Romînia literară», Aiud, 1930, p. 45—51.

sante, deoarece ne dezvăluie motivele care l-au determinat pe autor să întocmească acest dicționar, totodată ne dau lămuriri și despre principiile de redactare a lucrării. Pornind de la cele relatate de Ar. Densusianu, C. Suciu subliniază importanța Dicționarului, fiind de părere — ca și N. Iorga — că lucrarea lui Șt. Crișan Körösi stă la baza *Dicționarului romîn-latin-maghiar* al lui Ioan B o b b. Argumentele invocate nu sînt însă destul de convingătoare, deoarece C. Suciu nu a cunoscut în mod direct manuscrisul aflat la Iași.

Avînd în vedere acest material destul de sărac, nu este de mirare că o schiță recentă asupra istoriei lexicografiei romîne constată, pe bună dreptate, că activitatea filologică a lui Șt. Crișan Körösi este aproape necunoscută [4]). În anii din urmă s-au precizat totuși unele probleme privitoare la viața și activitatea acestui lexicograf și au fost aduse completări la datele cunoscute [5]).

Pentru a preciza valoarea și importanța Dicționarului în chestiune, de data aceasta ne-am propus să cercetăm izvoarele lui și să vedem în ce măsură autorul s-a folosit de ele.

2. Uneori se întîlnesc în corpul Dicționarului referiri mai mult sau mai puțin enigmatice în legătură cu operele folosite de autor. De ex.:

Ariete: i. Aries. Kos. Fal-törő kos. (Klein et Sinkai).

Bulucesco: ire. ? C. Miron. In Historia Principum Moldaviae.

Bricciu: ri. c. Novacula. Culter tonsorius (Cic.) Beretva.

Căldu: a. Caldus (Horat.) Calidus. Meleg.

Crinu: e. Crinon (Plin.) Crino, Lilium candidum. Fejérliliom.

Dóga: i. Doga (Vid. Thesaur. Schol. Ioh. Philippi de Carrach: Lex. Philolog. item Math. Martini). Donga.

Filliescu [= fiesc]: *a.* Filialis (P.P.). Fiui.

Intetiesco [= întețesc]: *ire.* (M.D.) Urgeo, Cogo, Subigo. Kénszeritem.

Maracina: i. Vèdi. Paducélla. Cartaegus. (Linn.).

Opu: e. (Cod. M. S. Balacianus). Opus, Necessitas. Szükség.

3. Una dintre acele opere de care s-a servit Crișan Körösi este cronica lui Miron C o s t i n, *Letopisețul Țării Moldovei*, operă pe care nu putea să o cunoască decît în manuscris. În corpul Dicționarului se găsesc de multe ori trimiteri la acest cronicar. În continuare se vor analiza cîteva dintre acele articole unde se află astfel de mențiuni (C. Miron sau C. M.) confruntîndu-le cu cronica amintită [6]).

Ambe [= îmbe]. Ambae. Mind ketten. *Ambe parti le:* Ambae partes. Mind a'két rész.

Expresia invocată se află într-adevăr în Letopisețul Țării Moldovei:

„Și să agiungea amu hărății [=luptătorii] lui Răzvan cu oștile țării,

---

4) M. S e c h e, *Schiță de istorie a lexicografiei romîne*, «Limba romînă», VIII (1959), nr. 6, p. 13.

5) Cf. studiul nostru *Viața și activitatea filologică a lui Ștefan Crișan Körösi* în «Studia Universitatis Babeș-Bolyai», Cluj, Seria IV, vol. III (1960), fasc. 2, Philologia.

6) Deoarece n-am putut stabili izvorul folosit de Crișan, s-a utilizat ediția critică a lui P. P. Panaitescu, Miron C o s t i n, *Opere*, ESPLA, 1958.

cîndŭ au ieșit Ieremia vodă la oști den besérecă.. S-au tîmpinat oștile de *îmbe părțile* și după cîtăva luptă între oști, au lovit léșii pe oastea ungurească din aripa despre Șcheia" (Let. I, 14).

„Radul vodă domniia aicea în țară la noi, iară feciorul său Alexandru vodă, în Țara Muntenească și la această domniie au făcut și nunta la Tecuci feciorul-său cu fata lu Scărlet, vestit om dintre țarigrădéni, la care veselie erau adunate doă țări, țara noastră și Țara Muntenească... Divanuri, case, *cerdacuri*, anume de această treabă făcute, cu lucrători din *îmbe părțile* a țărîlor..." (Let. XI, 9).

Crișan Körösi a introdus în dicționarul său acest cuvînt învechit de proveniență latină, dîndu-i totodată și o înfățișare mai apropiată de limba de origine.

Arboru : i. Arbor. Élő-fa.

Cuvîntul acesta nu l-am găsit la Miron Costin. Se pare că autorul Dicționarului l-a găsit într-un alt izvor[7]).

Astruco : áre. Obruo. Sepelio. El-temetem.

Verbul *astruca*, azi învechit și regional, este interpretat în mod just. El se întîlnește de mai multe ori la Miron Costin :

„Au **mărsŭ** și au luat oasele [lui M. Barnovschi] dinaintea curții și le-au dus la Patrierșie și acolea... *l-au astrucat*..." (Let. XIV, 14).

„Oasele lui Ștefăniță vodă luînd boierii cu sine, au purces deodată pre Nistru în sus, pe de céia parte și **trecîndŭ** la Bilacău, Nistrul. Și au venit în Iași și *l-au astrucat* în mănăstirea tătîine-său, care să pomenéște pre numele Trei Svetitelei". (Let. XXII, 28).

Acest cuvînt era probabil puțin cunoscut lui Crișan Körösi. El a găsit totuși de cuviință să-l introducă în dicționarul său.

Bulucesco : ire. ? ...

Cuvîntul, rămas fără interpretare, se află la Miron Costin cu diferite înțelesuri :

„Acela **craiŭ leşăscŭ** văzîndu-i oameni cu viață direaptă de osteni, i-au tras și la léfe și le-au făcut căpătenii cu tocmală și în rîndul său să fie volnici *a să buluci* și a să oști împotriva tătarîlor..." (Let. XVII, 5).

„Și cît s-au dezvăratŭ, îndată den 8 000 de oaste ce avea hatmanii leșăști, într-ales au orînduit 3 000... și 1 000 de némți și 3 000 de căzaci de pen orășele Niprului cu Barabaș, pre apa Niprului în vase asupra pragurilor, să-i strîngă pre căzaci de la praguri, să dea pre Hmil care amu *era bulucit* cu 8 000 de căzaci de pen ostroave și 7 000 de tătari cu Togai bei" (Let. XVII, 16).

Verbul este un derivat de la vechiul *buluc*, termen militar de origine turcească, avînd sensul de „companie de soldați, detașament", iar derivatul *a se buluci* înseamnă „a se forma în bulucuri, a se concentra, a se strînge la un loc, a se îngrămădi". Cuvîntul, nefiind înțeles, a rămas neinterpretat.

---

7) Cuvîntul *arbor* nu e relevat nici de Boris Cazacu în *Studii de limbă literară* (ESPLA, 1960), p. 81—110. (Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin). Cf. mai jos cuvintele romînești provenite din *Elementa* lui Micu Klein și Șincai.

Cerdácu: ri. c. ? Camera ? Kamara, Szoba.

În Letopiseț se găsește de mai multe ori acest cuvînt. Un exemplu s-a văzut deja la *Ambe* (Let. XI, 9).

„Némții, unii scăpați răniți la curte, căpitanul lor de-abia scăpat de la gazdă, cîți au putut a strînge de oamenii săi și cu acéia ce era la paza curții într-acéia zi, au apucat *cerdacul* în curte, cel de piatră, și l-au orînduit de apărare acolea" (Let. XX, 16).

În urma unor asemenea pasaje sensul cuvîntului rămînînd neprecis pentru cititor, corespondentul latin este însoțit de semnul întrebării.

Jacu: ri. c. Praeda, Exequiae, 'Sákmány (Dicț. p. 299).

Cuvîntul, relevat cu sensul exact. este curent la Miron Costin.

Jaloba: e. Nuncium. Tudósitás, Izenet.

Avem de-a face cu o formă veche a cuvîntului *jalbă*. Varianta *jalobă* este mai apropiată de etimonul slav.

Termenul este curent la Miron Costin:

„Nici Bator **Jigmontŭ** domnul Ardealului, nu s-au mai ispitit să mai trimațe oști în Muldova, ce **avîndŭ** bănat pre léși de paguba oamenilor săi cu Răzvan, au trimis soli cu *jalobă* la **Rodolfŭ** împăratul **nemțescŭ**..." (Let. I, 17).

„N-au trecut săptămîna și veni *jalobă* din **tîrgŭ** la **divanŭ**.." (Let. XI, 6).

„Și au făcut Radul vodă și *jalobă* mare la împărăție..." (Let. XI, 10).

„Face Matei vodă ardzehal, adecă răvaș de *jalobă*..." (Let. XVI, 40).

„Au cetit ardzahalul cel cu *jalobă* asupra lui Vasilie vodă... De care *jalobă* **focŭ** s-au **făcutŭ**[1] împăratul..." (Ibid.).

Cu toate că acest cuvînt se găsește în repetate rînduri în cronică, interpretarea lui Crișan Körösi este numai aproximativă: „înștiințare, anunț".

Printre cuvintele relevate de Dicționar se află și forma curentă, însă fără referire la vreun izvor:

Jalba: e. Impedimentum. Akadály.

Nici de data aceasta interpretarea sensului nu este exactă, iar autorul nu a văzut nici o legătură între *jalobă* și *jalbă*, deoarece lipsește orice trimitere de la o variantă la alta.

Odâllio [= odaiu]: *e.* Habitaculum, Mapalia. Lak-hely, Hodály.

Avem de-a face cu un singular refăcut după „pluralul" *odaie*. Această interpretare greșită se bazează, se pare, pe un fragment din Cronică:

„Avea Hmil danie de la crai lîngă Ceahrin, un **locŭ** de *odaie*" (Let. XVII, 13).

Seìmu: ri. c. ...Comitia. Népnek gyülése.

Acest cuvînt de origine polonă se întîlnește des la Miron Costin:

„Era leșii pe acéia vréme strînși toți la *săimŭ* la Varșav, sfătuindŭ oaste împotriva șfedului..." (Let. III, 7).

„După ruptul *săimului* a leșilor, îndată au purces hatmanul și canțelerul Zamoyschii la tabără..." (Let. III, 11).

„Iară și craiul **leşăscŭ** n-au **sădzutŭ** fără gătire, ce, îndată, iarna, au **strînsŭ** *săimŭ* și den **ceputulŭ** *săimului* au trimis soli pe la toate țări creștine..." (Let. IX, 6).

Interpretarea este deci exactă.

Valâva: e. Animatio? Biztatás?

Este, probabil, o citire greșită din manuscris în loc de *vîlhvă* [= *vîlvă*] „alai, pompă“:

„... solului care veniia de la Iéși la împărăție, cu întăritura păcii ce făcuse la Hotinu, mare cinste și *vîlhvă* au silitu să-i facă...“ (Let. X, 3).

Dicționarul nostru relevă și cuvîntul *vîlvă*, just interpretat, fără nici o referire la vreun izvor sau la vreun alt articol din dicționar:

Vâlfa: *e.* Pompa, Solemnitas, Pompa.

Vornicu: a.? Liber, a, um. Szabad.

Cuvîntul *vornic* se întîlnește de multe ori la Miron Costin. În privința interpretării *vornic* a fost însă confundat cu *volnic* „liber“.

De altfel *Volnicu* se află și în Dicționar, cu interpretarea corespunzătoare, însă fără referire la Miron Costin.

Volnicu: a. Liber, a, um (quoad voluntatem). Spontanee agens, Voluntarius. Szabad akarat szerint való. Önként való.

4. În Dicționar numeroase pasaje confirmă că autorul cunoștea nu numai cronica lui Miron Costin, ci și istoria Munteniei.

Boerio: tia. (Vel și placet *Boyario* aut *Boiario*) Purpuratus Aulae Rossicae. Hunc Titulum sortiebantur Primates Rossi, antiquitus in Moscovia, qui in Regia Civitate Eminentioribus muneribus fungebantur: hincque, sicut et alii ritus, et alia diversa vocabula ad Moldavos et Valachiae Barones translatum est.

Cucca: ae [=cucă]. Pileus, quo Voevoda Moldaviae atque Vlacchiae a Sultano condonatur. . .

Divánnu: ri. (Divanum) Senatus Supremus Valachiae atque Moldaviae...

Postelnicu: i. Locumtenens Valachiae atque Moldaviae. . .

Și de fapt, mențiunile (Cod. Balacianus, Cod. Balac. sau Balac.) întîlnite la mai multe articole, ne trimit la o cronică din Muntenia, numită *Cronică Bălăcenească*, o remaniere a cronicii lui Radu Popescu. Manuscrisul original al Cronicii Bălăcenești a fost copiat, sau transcris cu litere latine de Micu Klein la Viena în 1770, iar în 1780 după această transcriere s-a făcut o copie de Vasile Vlad. Numai ultimul din cele trei manuscrise este cunoscut[8]).

Referiri la Cronica Bălăcenească se află la cuvintele *opu*, *plaio*, *poclonna*, *potyru* și *tiuvacu*.

În cele ce urmează reproducem articolele amintite din Dicționar, precum și unele fragmente din Cronica Bălăcenească.

Opu: e. Opus, Necessitas, Szükség.

Poclónna [=pocloană]: *e?*

Iată din Cronică pasajul unde Crișan Körösi a aflat cele două cuvinte:

---

8) Cf. N. Cartojan, *Istoria literaturii romîne vechi*, vol. III, București, 1945, p. 239—250. Constant. Grecescu, *Despre Cronica Bălăcenească*, «Hrisovul» (Buletinul Școalei de Arhivistică). București, IV (1944), p. 116—121. Manuscrisul Cronicii se află în prezent la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei R.P.R., filiala Cluj. El provine din colecția de documente a lui Gh. Șincai care în *Cronica* sa îl amintește sub denumirea de Codex Balacinianus.

„Constanten Voda au porces dela Tergovesci, si au venit la Bucuresci, si acolo se au gatat cu mare pompa de au esit înaintea Turcului ce ei aduceua domnia, si cu cinste l'au petrecut pene in casele cele domnesci, dupe acea l'au asiediat in gazda rendunindoi de tóte cei *era de op*, si au siediut in Bucuresci pene ce au gatat cheraciul che ei era tempul, si au trimis si *poclone* de domnie, daruindol bine l'au trimis cu cinste in derept. . ." (Cron. Băl. p. 13).

Era de op redă expresia din latina *opus erat*. La Radu Popescu un astfel de latinism ar fi surprinzător. Comparînd pasajul din Cronica Bălăcenească cu alte manuscrise ale Cronicii lui Radu Popescu, se va afla dezlegarea enigmei.

„Deci Constantin Vadă au purces de la Tîrgoviște, și au venit la București, și acolo s-au gătit cu *halai* mare de au eșit înaintea Turcului ce venea de-i aducea Domnia, și cu cinste l-au petrecut pînă la casele domnești; după aceea l-au așăzat la gazdă, rînduindu-i de toate *ce-i trebuia*, și șăzîndŭ în București pînă au gătit Constandin Vodă și haraciul, că-i era vrémea, și au trimis și *plocoanele* de Domnie, deci iar cu cinste au trimis pre Turcŭ și cu daruri bune". («Magazin istoric», I, 1845, p. 307).

„Deci Constantin Vodă au purces dela Tîrgoviște și au venit la București și acolea s-au gătitu cu *alai* mare de au eșit înaintea Turcului ce-i aducea domniia, și cu cinste l-au petrecut pînă în casele domnești după aceea la gazdă, rînduindu-i de toate *ce-i trebuia* șăzînd în București. . ." (Biblioteca Academiei R.P.R., filiala Cluj Mss fond blaj nr. 91, p. 64).

După cum se poate constata din aceste confruntări, avem de-a face cu o vădită tendință de latinizare a textului redactat de Radu Popescu. Este de menționat că această tendință se manifestă nu numai prin *era de op* în locul lui *trebuia*, ci avem și *pompă* în loc de *halai* [=alai], iar în alte locuri (cf. celelalte citate) găsim *prăda* pentru *jefui* și *servi* în loc de *sluji*. Istoriograful anonim care a remaniat cronica lui Radu Popescu în favoarea familiei Bălăceanu nu avea de ce să latinizeze textul, de aceea sîntem de părere că aceasta se datorește lui Samuil Micu Klein sau lui Vasile Vlad care în felul acesta pe lîngă transcrierea textului de bază, l-a și latinizat.

Poclónna (=pocloană) este un singular refăcut. Cuvîntul fiind neînțeles de Crișan Körösi a rămas fără interpretare (Varianta *plocon* nu se află la Crișan Körösi).

Plaio: i. Iter secreta per Alpes.

Plai, alături de sensul de bază bine cunoscut, înseamnă și „drum pe coasta unui munte sau pe un munte; potecă" (DLRM). Înțelesul de „drum s e c r e t" este sugerat de context, după cum se poate vedea din fragmentele care urmează.

„Venind dela Imperatie domn Leon Voda, ʃi levandul tiara multe, ʃi mari greotati au aruncat Tierii, ʃi ʃelea pe Boeri de platea judetiele cu bani, ʃi tiara spargendose, ʃi Boerii ne avend de unde lua bani quari ei daua, saraceua, ʃi se indetoreua: quare lucru vedindul Boerii Tierii che merge spre reu, se au sfatuit, mai vertos boerimea de spre Olt, qua se se dee in laturi d'in naintea reutatii; a'nome Mathei, Aga dein Brancoveni,

Aſlan Vornicul, Gorgan Spatariul, Barbul pe Bradescul, Michai Spat(arul) Cotiofeanul, Dumitru Slugerul Filiſieanul; Mitrea visteieriul, ſi alții quari au fugit pe *plaiul* Veleanului la chatieg in Ardeal ſi iau luat Rakotzi Georgie, ſi Zolomi David Groful, cu cinste ſi le au dat odichna" (Cron. Bál. p. 1).

„Mathei Aga si cu cea lalti intorquendo se inderept, si gonendoi gonaci de la Leon Voda, fiend Cap hoſtilor Banul Boul comnatu lui Leon Voda, si Nedel Coboteanul (sic!) se au fost inchis in Monasterea Tesmani, iara gonaci trii dile stand inprejurul Manasterii nemica nu le au putut strica, ci nóptea au esit, si se au dus pe *Plaiul* izvarni" (Cron. Băl. p. 2).

Potyru? — Mai tîrziu s-au adăugat la acest articol și corespondentele în latină și maghiară: *Poculum. Pohár.*

Relevarea acestui cuvînt se datorește unui pasaj din cronica în chestiune:

„[Seimenii] incepora a diefui casele Boerilor si ale altora, si nu numai acestea au facut, ce anche si Beserecile le predaua, hainele, *Potirile*, descosele, si cartile le luaua de le vendeua..." (Cron. Băl. p. 15).

Contextul nu lămurește înțelesul, de aceea cuvîntul a rămas la început fără interpretare.

Tiuvacu [=țuvac]: *i.* Vir, qui sinit se ab alio viro amore venereo diligi...

Cuvîntul acesta, pe care nu-l găsim în dicționare, figurează totuși în Cronica Bălăceneascä, de unde a fost preluat de Crișan Körösi, sensul lui fiind precizat de context:

„Michnea Voda acesta, pe quare l'au pos Turcii domn, el pe sene se au nomit che este feciorul lui Radu Voda, si siervind la porta pe langa Chinan Pasia, quare pentru fromsetia ce aveua, dic uni, che au fost Pasii *tiuvac*, qvarui pentru siervirea, si pentru invatietura limbii turcesci, quare forte bine o sciua... au luat si domnia, si venind in Tiara cu turci, si cu tatari, multe rele au facut..." (Cron. Băl. p. 19).

Confruntînd acest fragment cu alte manuscrise ale cronicii lui R. Popescu[9]) acolo am aflat forma *giuvan* (џѹвaн) ceea ce arată că în cazul nostru avem de-a face cu o descifrare greșită: litera џ a fost confundată cu ц, iar н, aruncat peste rînd, a fost citit к [=c], de unde transcrierea eronată. *Giuvan*, cu înțeles de „mignon; pederast" este relevat de DA s. v., cu o referire la Cronica lui Radu Popescu, și este socotit de proveniență italiană (< *giovane*).

Cazul acesta ilustrează pe deplin cît de puțin este recomandabilă introducerea unui hapax într-un dicționar, mai ales într-un dicționar care se adresează marelui public.

5. Un alt izvor folosit de Crișan Körösi este semnalat prin „Klein et Sinkai" sau „K et S". Este vorba de *Elementa linguae Dacoromanae* din 1780, după cum reiese din confruntarea Dicțioarului cu această lucrare:

9) Cf. «Magazinu Istoricu pentru Dacia» I (1845), p. 316., Bibl. Acad. R.P.R. filiala Cluj, Mss fond Blaj nr. 91, f. 73 r⁰.

CRIȘAN KÖRÖSI	KLEIN—ȘINKAI: *Elementa*
	P. 84
Ariete: i. Aries. Kos. Fal-törő kos.	*Ariete*, aries (în Cap. XII intitulat „Despre Păseri, Vite, Fere")
	P. 56
Tanda: Tandem. Végezetre.	*Taandă*, tandem (printre Adverbia ordinis)
	P. 77
Templa: e. Templum. Templom.	*Templa*, templum.
	P.79
Vultu: c.c. Vultus. Ábrázat.	*Vult, obrăz, Façie*, Vultus, facies.

Lexicograful nostru a preluat deci din gramatica lui Klein și Șincai unele neologisme ca *tanda, templa, vultu*. Mai tîrziu chiar și Micu Klein a renunțat le ele, deoarece aceste cuvinte nu mai figurează în dicționarul său romîn-latin-maghiar-german.

În legătură cu *arbor* Dicționarul nostru se referă la Miron Costin: *Arboru:* i. Arbor. Élő-fa (C. Miron).

Cuvîntul acesta nu l-am găsit însă în *Letopisețul Țării Moldovei*; autorul Dicționarului a putut să-l afle și în *Elementa*, unde la p. 83 avem un capitol intitulat *De arbori și de Pome* — De arboribus et fructibus.

Paginile 76—86 din Elementa cuprind un *Vocavullăr romanesc și latenesc* care este unul dintre izvoarele folosite de Crișan Körösi, după cum se poate constata din confruntarea acestui vocabular cu Dicționarul, cu toate că sînt anumite deosebiri între cele două opere. Astfel de ex. din Dicționar lipsesc unele cuvinte înșirate la Klein-Șincai: ca *Fardedieu*, atheus sau *Fronte*, frons (!). Multe cuvinte sînt scrise altfel: *Fantana* (Voc.) — *Fôntana* (Dicț.), *Ficat* (Voc.) — *Fegătu* și *Ficătu* (Dicț.), *Flacara* (Voc.) — *Flacra* și *Flagra* (Dicț.). *Floier*, tibia (Voc.) este mai precis redat de Crișan Körösi care scrie *Flueru l piciôru-lui*. În locul formei ortografice latinizante a Vocabularului *Flórea sol'elui* la Crișan Körösi găsim *Flóre a sóre lui*, unde *r* provenit dintr-un *-l-* rotacizat nu mai este redat etimologic, ci fonetic: Vocabularul dă numai *Farina*, Dicționarul amintește și *Faina*. Vocabularul scrie *Formica*, iar Dicționarul ne trimite la *Fornica*. Alteori autorul Dicționarului este acela care forțează latinizarea cuvintelor: *Funingine*, fuligo (Voc.) — *Funingene:* Vedi *Fulingene* (Dicț.) sau modifică aspectul cuvîntului pentru a scoate în evidență o presupusă etimologie: *Flacara* (Voc.) — *Flacra, Flagra*, forme apropiate de limba italiană (Dicț.). Uneori corespondentele latinești sînt diferite în cele două opere: *Fratie*, propinquitas (Voc.) — **Fratíe** Cognatio, Fraternitas (Dicț.).

Avînd în vedere cele semnalate, reiese că Vocabularul romîn-latin din Gramatica lui Klein și Șincai constituie un fel de nucleu al Dicționarului întocmit de Șt. Crișan Körösi care a avut în vedere materialul din acest vocabular, fără să-l utilizeze însă în mod servil.

6. În numeroase articole din Dicționar se întîlnește o siglă enigmatică, anume DM (sau MD). Deoarece partea introductivă a Dicționarului a dispărut[10]), numai cu greu am putut afla că este vorba de gramatica bine cunoscută a lui Ioan Piuariu Molnar *Deutsch-walachische Sprachlehre*, apărută la Viena în 1788. Sigla reprezintă astfel prescurtarea titlului operei și a numelui autorului.

Referiri la Gramatica lui Molnar se află la cuvinte ca *fudulu, impandarezzo* [=împăndărez], *infigo, intetiesco, inzestrezzo, pangaresco, policie, sfetesco, sufferio, traéro, trapedo.*

Este de subliniat și de astă dată strădania autorului de a introduce în dicționarul său cuvinte și forme romînești mai puțin cunoscute sau folosite. În felul acesta au intrat însă în Dicționar și multe arhaisme și regionalisme.

7. Între siglele folosite, alături de numele unei plante întîlnim prescurtarea *Linn.*, ceea ce pare a fi o referire la renumitul botanist suedez Linné (Linnaeus). În legătură cu aceasta se pare semnificativă o precizare din prima scrisoare a lui Crișan Körösi adresată lui I. Bobb. Pasajul la care ne referim relatează că în Dicționar, pentru o mai bună înțelegere a nomenclaturii botanice, numele de plante romînești sînt însoțite de denumiri date de Linné[11]).

De ce fel de lucrare s-a putut servi Körösi Crișan în această privință?

Cercetările ne-au condus la un vocabular latin-maghiar-romîn de plante, publicat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, anume la *Nomenclatura vegetabilium* de Jos. Benkő[12]).

Pentru a ilustra legătura ce există între Nomenclatura lui Benkő și Dicționarul nostru confruntăm numele de plante începînd cu litera F

CRIȘAN KÖRÖSI	BENKÖ
	P. 429
Fagu : i. Fagus silvatica Bikfa.	*Făg.* Fagus silvatica. Bikfa[13]).
	P. 126
Farfenu-măre. (Farfenum). Tagetes erecta. Nagy olaszka, Oláh-virág.	*Ferfen măre.* Tagetes erecta. Nagy Olaszka.

10) Despre existența Introducerii, pe lîngă alte informații, pledează și un articol din Dicționar:

Romanu : a. Daco-Romanus. Valachus... (Vide plura de hac Denominatione in Introd. ubi satis luculenter hanc explicuimus).

11) „Magis cognitas Nomenclationes Botanicas interpreta(ti)one Linaei (!) inseruimus".

12) Vocabularul a apărut într-o publicație redactată de Molnár János, *Magyar Könyvház,* II. szakasz. Pozsony [=Bratislava]. 1783, p. 105—132. Această listă de plante este cunoscută lingviștilor și botaniștilor romîni, cf. I. Coteanu, *Prima listă a numelor romînești de plante,* București, 1942. Al. Borza, *Numiri romînești de plante în vocabulare și dicționare din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea,* «Cercetări de lingvistică» (Cluj). III (1958), p. 199 și urm.

13) Cuivntele se dau în ordinea limbilor din Dicționarul lui Crișan Körösi.

CRIȘAN KÖRÖSI	BENKŐ
Farfenu micu: Tagetes patula. Kiss-Olaszka.	P 426 *Ferfen mik.* Tagetes patula. Kis Olaszka.
Fenu-grecu: (pl. fenuri greceſci) Foenograecum, Foenum graecum, Trigonella, Bakszarvu fü.	P. 425 *Fénugrék.* Trigonella: Foenum graecum. Bak szarvu-fü
Fĕra a pamentu lui. Gentiana cruciata. Kigyó-fü.	P. 412 *Fiere pamuntuluj.* Gentiana: cruciata. Kigyó-fü.
Fĕra de pamentu. Gentiana Centaurium (minus). Föld epe fü.	P. 412 *Fiére de pamunt; Potroka.* Gentiana: Centaurium (minus). Föld-epe-fü.
Feréga: e. Polypodium. Filix mas et faemina. Ördög-borda.	P. 431 *Férege; Szpătă drăkulŭj.* Polypodium: Filix mas et femina. Ördög-borda.
Feréga: i. Pteris aquilina, Szárnyas ördög-borda.	P. 430 *Férege; Férige.* Pteris aquilina. Szárnyas Ördög-borda.
Fericea alba. Spiraea, Filipendula. Varju-magyaró.	P. 418 *Feritse ălbe.* Spiraea: Filipendula. Varju-magyaró.
Fisicărio: i. Pistacia vera. Pisztáka dió.	P. 429 *Fisikăr.* Pistacia vera. Piſtáka dió.
Flóre a niprăli: Lupinus luteus Sárga fürtös viola.	P. 424 *Flóre Niprăle gălbine.* Lupinus luteus. Sárga fürtös Viola.
Flóre a' păſci lor: Anemone nemorosa. Fejér berek virág.	P. 420 *Flóre Păstelor.* Anemone nemorosa. Fejér Berek-virág.
Flóre a sóre lui de gradena: Helianthus annuus. Napra-forgó, Tányér virág.	P. 427 *Flóre szóreluj de gredine.* Helianthus annuus. Napra forgó; Tányér virág.
Flóre a stélla-ei: Lychnis calcedonica. Csillag-virág.	P. 417 *Flóre de szte.* Lychnis chalcedonica. Tsillag-virág.

CRIŞAN KÖRÖSI	BENKŐ
Flóre a broſcésca: Ranunculus acris. Réti béka virág.	P. 420 *Flöre broſtászke.* Ranunculus acris. Réti Béka-virág.
Flóre de mázere: Lathyrus odoratus. Borsó-virág.	P. 424 *Flöre de mázer.* Lathyrus odoratus. Borsóka-virág.
Flóra fromósa: Bellis perennis hortensis. Százszor szép	P. 426 *Flóre fromoſze.* Bellis perennis hortensis. Százszor-szép.
Flori' domneſci: Vedi. *Suffletielli.*	P. 415 *Szufletze; Klokotzel; Mazeritye; Margaritár;* (Flor Domneſti). Convallaria majalis (Lilium convallium). Gyöngy virág.
Flori domneſci de gradena: Vedi. Garophyllu.	P. 417 *Gárófil; Flór Domneſt.* Dianthus: Carophyllus. Kerti szeg fü.
Föllie de vióra: Anemone Hepatica. Magyaró-allya fü.	P. 420 *Foaje de juáre; Pópilnik léporeszk.* Anemone: Hepatica (nobilis). Magyaró alya-fü.
Forásto: óe. (Hung.) Cistus. Helianthemum. Tetemtóldó.	P. 420 *Forasztö* (În notă: Hungaricum vocabulum est). Cistus: Helianthemum. Tetem-tóldó.
Frága: e. (Usitatius in plurali *Fráge*) Fragum: Fraga, orum. Fragaria vesca. Eperj.	P. 419 *Fráge; Frádzse...* Fragaria vesca. Eperj.
Frágario-albu. Morus alba. Fejér eperjfa.	P. 428 *Frád's de lemn alb.* Morus alba. Fejér Eperj-fa.
Fragario negru: Morus nigra. Fekete eperj fa.	P. 428 *Frád's de lemn nyegru.* Morus nigra. Fekete Eperj-fa.
Françinélle: pl. Dictamnus albus. Ezer-jó fü.	P. 416 *Frantzinella; Diptám.* Dictamnus albus. Ezer jó fü.

CRIȘAN KÖRÖSI	BENKŐ
	P. 430
Fráxinu (lege *Frăssin*). Fraxinus excelsior. Kőrisfa.	*Fraszen; Fraszin.* Fraxinus excelsior. Köris-fa.
	P. 421
Frondia a tallieturi [= frunza tăieturii] : Betonica officinalis. Seb-fü	*Frunsza Tejitúri; Bétónikă.* Betonica officinalis. Seb-fü.
	P. 423
Frondia a voini-cu-lui. Erysimum officinale. Nőstény szapora-fü.	*Frunză Vójnikuluj; Rapitze.* Erysimum officinale. Nöstény Szapora-fü.
	P. 419
Frondia co cinci dégete. Potentilla reptans. Öt ujju fü.	*Frunsze de tsints de fitye.* Potentilla reptans. Öt újju fü.
	P. 432
Frondifóra [= frunzișoară] : e Macis. Szeretsen-dió virág.	*Fronzefore.* Macis. Szeretsen dió virág.
	P. 424
Fumu l pamentu lui Vedi. *'Érba de Curca*	*Járbe de kurke; Fűmu pamuntuluj.* Fumaria officinalis. Földi Füst-fü.

Precum se vede din această confruntare, Crișan Körösi a preluat materialul prezentat de Benkő, iar modificările aduse se reduc în special la adaptări de ordin ortografic.

8. Am trecut în revistă unele izvoare ale vocabularului romînesc din *Dicționarul romîn-latin-maghiar* al lui Șt. Crișan-Körösi. Ar fi greșit de a crede că folosirea surselor amintite se mărginește numai la unele cazuri, de altfel destul de rare, unde ele sînt menționate de autorul dicționarului. Referirea la izvoare se face acolo, unde lexicograful nu stăpînește pe deplin materia, cînd este vorba de cuvinte necunoscute sau puțin cunoscute pentru el. Nu sînt însoțite de referiri la izvoare cuvintele bine cunoscute de autor, cuvinte cu care s-a întîlnit des în lecturile sale sau pe care le-a luat de-a dreptul din graiul viu al poporului. De altfel, spre sfîrșitul studiului mai revenim asupra problemei provenienței vocabularului romînesc prezentat de Dicționar.

9. În continuare se va cerceta proveniența materialului în limba latină. În privința corespondentelor latinești trebuie să ne gîndim în primul rînd la utilizarea unor dicționare. Și de fapt, unele dintre acestea sînt indicate chiar de autor.

Ingannatorio: e. Gannator. (Vid. Thesaur. Schol. Philip. de Carrach)...
Dóga: i. Doga: (Vid. Thesaur. Schol. Joh. Philippi de Carrach: Lex. Philolog. item Math. Martini)...

Autorul se referă aici la două opere lexicografice larg utilizate:

1) *Thesaurus linguarum Latinae ac Germanicae*... Opera Ioanni Philippi de Carrach... Vindobonae, MDCCLXXVI. — Prima parte a acestei

opere voluminoase cuprinde un dicționar latin-german, iar partea a doua un dicționar german-latin.

2. *Lexicon philologicum*, praecipue etymologicum et sacrum... auctore Matthia Martinio... Trajecti ad Rhemum [=Utrecht], M.DC. XLVII.

Folosirea acestor dicționare este confirmată și de confruntarea lor cu Dicționarul lui Crișan Körösi.

CRIȘAN KÖRÖSI	CARRACH
Dóga, i ... Doga. Donga.	*Doga*[14]), ae, f. *ein grosses Geschirr, ein Zuber*. Vopisc. 2. *eine Fassdaube*. 3. barb. *ein Graben*. Fresn. Greg. Tur.
	MARTINIUS
	Doga. Gloss. Doga
	CARRACH
Ingannatorio: e. Gannator... Illusor, Irrisor, Derisor, Cavillator, Scurra. Csufolódó.	*Gannator*, oris, m. *ein Spötter*. Gloss.
	Spötter, m. illusor, derisor, irrisor, cavillator, scurra

10. Un alt dicționar latin folosit se ascunde sub sigla *P.P*: *Filliescu* [=fiesc]: a. Filialis (P.P.) Fiui.

Este vorba de *Dicționarul latin-maghiar* și *maghiar-latin* al lui Fr. Páriz-Pápai. Crișan Körösi a utilizat, probabil, ediția completată de P Bod (abrev. PPB), anume una din edițiile din 1767, 1782 sau 1801[15])

In această operă găsim articolul în chestiune:

Fiui: Filialis, e. *kindlich*[16]).

11. Alteori sînt amintiți autori latini clasici. Aceasta are loc mai ales în acele cazuri cînd Crișan Körösi află forme latinești neobișnuite mai apropiate de limba romînă. Confruntînd aceste articole cu unele opere lexicografice ne convingem că utilizarea textelor clasice invocate de autor s-a făcut în mod indirect:

CRIȘAN KÖRÖSI	CARRACH
Bricciu: *ri*. *c*. Novacula. tonsorius (Cic.) Beretva.	*Culter*, tri, m. . . Cic. Culter tonsorius, *ein Scheermesser*.
	CARRACH
Căldu: *a*. Caldus (Horat.) Calidus. Meleg.	*Caldus*, a, um ..., idem quod Calidus per Syncopen, *warm* ... Compar. Caldior. Horat. Superlat. Caldissimus.

14) La Carrach sînt precedate de semnul + cuvinte necunoscute în literatura latină clasică (vocabula aureis atque argenteis latinitatis purissimae saeculis incognita).

15) Cf. A. Veress, *Bibliografia romînă-ungară*, București, 1931, vol. I, nr. 518. Noi am utilizat ultima ediție.

16) Cf. și Carrach, op. cit.: + *Filialis*, e. Adj. kindlich.

CRIȘAN KÖRÖSI	CARRACH
	Varr.
	PPB *Caldus*, a, um: Meleg (Horat.) pro calidus per Syncopen.
Crinu: e Crinon. (Plin.) Crino, Lilium candidum Fejér-Liliom.	CARRACH *Crinon*, i *weisse Lilie*. Plin PPB *Crinon* . . . Inde Crinonia (Plinius).
Gansca [= gînscă]: *e*. Anser, Ganza (Plin.) Liba. Lud.	CARRACH *Ganza*, ae, f. *eine Gans*. Plin. PPB *Ganza*, ae, f. 1. Lud (Plin.)

12. În ceea ce privește proveniența corespondentelor latine din *Dicționarul romîn-latin-maghiar* al lui St. Crișan Körösi, să revenim asupra acelor cuvinte, despre care însuși autorul declară că le-a luat din Gramatica lui Piuariu Molnar. Confruntînd aceste două opere cu *Dicționarul german-latin* al lui Carrach, se va arunca o lumină asupra metodei de lucru a lexicografului nostru în căutarea corespondentelor latinești.

CRIȘAN KÖRÖSI	PIUARIU MOLNAR	CARRACH
Fudulu: a. Superbus, Elatus, Sublatus, Arrogans, Fastosus, Insolens, Kevély, Büszke, fenn héjjazó.	P. 122 фȣдȣ́л *„stolz“*	*Stolz* — superbus, elatus, sublatus, arrogans, fastosus, insolens, plenus arrogantiae.
Impanderezzo: are. Prodigere, Profundere, Dissipare, Dilapidare, Disperdere. El-tékozolni, — Pazérolni.	P 308 ꙟпъндъре́ѕ *„verschwenden“*	*Verschwenden* — prodidigere, profundere. . . rem dissipare, dilapidare, disperdere . . .
Infigo: ere . . . . Infigere, Infibulare. Belészegezem, Öszvefoglalom.	ꙟфи́г *„einheften“*	*Einheften* — infibulare.

CRIȘAN KÖRÖSI	PIUARIU MOLNAR	CARRACH
Intetiesco: ire. Urgeo, Cogo, Subigo. Kénszeritem.	P. 309 **ꙟтєцéск** *„nöthigen, zwingen, erzwingen“*	*Nöthigen* — cogere, adigere, impellere, compellere. *Zwingen* — cogere, compellere, vi subigere. *Erzwingen* — cogere, exprimere, extorquere.
Inzestresco: ire. Dotare, Collocare. Férjhez adom; Menyasszonyi ruhával megajándékozom. *Inzestrezzo: áre,* idem.	P. 306 **ꙟзѫстрéз** *„aussteuern, ausstatten“*	*Aussteuern* — dotare. *Ausstatten* — locare, collocare, nuptum dare, nuptum collocare, maritare.
Pangaresco: ire. Inquinare, Coinquinare, Foedare, Lutulare, Collutulare, Sordidare, Spurcare, Conspurcare, Polluere, Turpare. Motskolom, Meg-fertéz-tetem.	P. 285 **пѧнгѫрéск** *„verunreinigen, bemackeln, besudeln“*	*Besudeln* — inquinare, coinquinare, maculare, foedare, lutulare, collutulare, sordidare, spurcare, conspurcare, polluere, turbare.
Policie: i. ?	P. 67 **полѝчїє** *„Wechselbank“*	*Wechselbank,* f. *Wechseltisch,* m. — mensa argentaria, taberna argentaria.
Sfetesco: ire. Apparere, Comparere, Megnyilvánosodni, Világosságra jöhni.	P. 190 **сфєтéск** *„in Vorschein kommen“*	*Vorschein* — . . . *zum Vorschein kommen* — apparere, comparere.
Traéro: áre. ?	P. 295 **трѫéр** *„tretten (das Korn)“*	*Treten* — Expresia indicată de Piuariu Molnar lipsește la Carrach.

CRIȘAN KÖRÖSI	PIUARIU MOLNAR	CARRACH
Trápedo: áre. Fessum esse. Fáradt lenni.	P. 294 трáпъд „*Mühe haben*"	*Mühe . . . Mühe haben* — laborare.

La interpretarea în limba latină a unor cuvinte romînești Crișan Körösi a avut deci în vedere traducerea germană dată de Piuariu Molnar. Pornind de la aceste cuvinte și expresii germane, corespondentele lor latinești le-a luat din *Dicționarul german-latin* al lui Carrach. În acele cazuri cînd acest dicționar nu i-a putut fi de folos, cuvîntul romînesc a rămas neexplicat. La marginea acestei constatări de ordin general avem de făcut și cîteva precizări de amănunt.

În privința corespondentelor latinești la *Intetiesco* nu s-a utilizat Dicționarul lui Carrach, ci un articol din PPB:

Kénszeritem: Urgeo, es. Cogo, Subigo. ich zwinge, ich bezwinge.

Influența lui PPB este și mai vădită, dacă ne gîndim la faptul că verbele latinești stau de astă dată la indicativ prezent și nu la infinitiv ca de obicei la exemplele date după Carrach.

La *Inzestresco*, pe lîngă această variantă verbală se înregistrează și verbul de conjugarea I, forma mai răspîndită, fără ca lexicograful să vadă just raportul între cele două variante.

Corespondentele lui *Policie* „Wechselbank" [= bancă de schimb] s-ar fi putut găsi nu numai la Carrach, ci și în PPB:

Pénz-váltó-hely: Numularia, Argentaria, eine Wechsel-Bank.

De ce acest cuvînt a rămas totuși fără interpretare? Probabil că lexicograful vedea aici o apropiere cu italianul *polizza* — care a dat *poliță*, prin filieră greacă — și de aceea nu i-a părut sigur sensul dat de Piuariu Molnar.

În legătură cu *Traéro* ne surprinde oarecum faptul că St. Crișan Körösi nu cunoștea verbul *treiera*. În această privință ne lămurește însă ALR care arată că în Ardeal „a treiera (cu caii) se exprimă prin *îmblăti* și *călca*, față de *treiera*, cuvînt folosit în celelalte regiuni. Piuariu Molnar, originar din regiunea Sibiului, cunoștea însă acest cuvînt răspîndit și în sudul Ardealului [17]).

Trepăda „Mühe haben" este greșit explicat prin lat. *fessum esse*, deși Carrach dă corespondentul potrivit *laborare*. Avem impresia că autorul Dicționarului necunoscînd perfect limba germană, a confundat „Mühe (haben)" cu „müde (sein)" ceea ce a dus la o interpretare nepotrivită.

13. Corespondentele maghiare din Dicționarul nostru provin mai ales din PPB, făcînd excepție de denumirile plantelor care sînt date după Benkő, precum s-a văzut mai sus. Este și natural că pentru partea maghiară a unui dicționar romîn-latin-maghiar autorul s-a servit de cea mai cunoscută operă care i-a putut fi de ajutor în această privință, adică de dicționarul lui Fr. Páriz Pápai.

14. În afară de izvoarele menționate, Crișan Körösi a utilizat desigur și alte izvoare, după cum se poate vedea dintr-o serie de cuvinte ca *calușer*,

17) Cf. ALR, seria nouă, vol. I, harta 74.

cricală, îmboura, înbrăcina, logofăt, mujdei, piță. Acestea și multe altele arată că autorul Dicționarului, pe lîngă lecturile sale, a valorificat un material bogat și variat luat direct din limba vie a poporului, în special din graiurile ardelenești. În cazul unor cuvinte oarecum specifice romînești corespondentele în alte limbi sînt greu de aflat. În aceste cazuri lexicograful a recurs mai mult la explicații:

Kalufério: i. Saltator. Sunt quidam Valachi, qui saltatu victum quaeritant, hique vocantur specialius hoc nomine.

Cricalla: e. Caro diminuta (Species cibi).

Imboorezzo [= îmbourez], *Imbooro: are*. Cornua ovium erigere

Imbraccino (me). Subligare femoralia, vel caligae.

Logophatu: i. (vel Logophetu) Logothetu. Titulus honoris Cancellarii Moldaviae, Cancellarius aulicus.

Mufdellio [=mujdei]: *e. c*. Iusculum vile admodum ex aceto et allio conditum. Etzetből tsupánn és fog-hagymából készitett alá való étek neme, a'melly inkább orvosság gyanánt vagyon a' gyomor fájásokra nézve.

Parparitia [= părpăriță]: *e*. Foramen petrae molaris medium. A' malom kő közép lyuka, mellybe le-foly a' Garadból a' gabona.

Pittia [= piță]: e. Caro in ore puerorum [18]).

15. S-au mai urmărit și alte lucrări care, eventual, ar fi putut servi autorului drept izvoare în munca sa lexicografică. Ne gîndim în primul rînd la *Dicționarul* lui T. Corbea despre existența căruia știa oricare mînuitor al *Dicționarului latin-maghiar* al lui Fr. Páriz Pápai, deoarece în prefața ediției completate de P. Bod se amintește de Dicționarul latin-romîn aflat la Blaj [19]). De asemenea este foarte probabil că Piuariu Molnar care avea legături strînse cu Crișan Körösi i-a amintit de acel manuscris pe care el însuși l-a utilizat cînd a întocmit Gramatica sa. Manuscrisul în chestiune era un dicționar latin-romîn din biblioteca personală a guvernatorului S. Brukenthal și care mai tîrziu a ajuns în secția de manuscrise a Muzeului Brukenthal din Sibiu [20]). După cum reiese din cercetările noastre, manuscrisul utilizat de Ioan Piuariu Molnar nu este altceva decît o copie necunoscută a Dicționarului lui T. Corbea [21]).

Cu toate că este greu de stabilit legătura între un dicționar latin-romîn și unul romîn-latin, în urma unei serii de confruntări sîntem de părere că Șt. Crișan Körösi n-a utilizat Dicționarul lui Corbea.

16. La fel ne-am putea gîndi la o eventuală folosire a *Dicționarului romîn-latin* al lui Samuil Micu Klein, deoarece manuscrisul acestui dic-

18) Cuvîntul acesta există și astăzi în diferite graiuri dacoromîne, cf. S. Pușcariu, Etym. Wb.s.v.

19) „Translatus est utilis hic Liber a Viro quodam Polyglotto in Linguam Valachicam, forte in usum Pricipis Valachiae, cujus exemplar unicum in rationem Monasterii SS. Trinitatis Basilitarum Balásfalvensis, non pridem ter centum florenis Rhenensibus est coemtum."

20) Cf. R. Spek, *Brukenthal und Ioan Piuariu Molnar*, în «Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum» [Sibiu], XI (1946), p. 5—8.

21) Cf. articolul nostru intitulat *Un dicționar latin-romîn din sec. al XVIII-lea printre manuscrisele Bibliotecii Brukenthal*

ționar era terminat, în prima sa formă, deja în 1801 [22]), și el a ajuns pe urmă — probabil înainte de plecarea lui Micu Klein la Buda, deci în anii 1801—1804 — în mîinile lui Piuariu Molnar, care a introdus în manuscris serioase completări [23]). Lăsînd la o parte completările ulterioare, am confruntat manuscrisul lui Micu Klein cu Dicționarul nostru. Confruntarea ne convinge că lexicograful nostru nu cunoștea opera lui Micu Klein. De altfel, dacă ar fi cunoscut-o Crișan Körösi n-ar fi afirmat într-una din scrisorile adresate lui Ioan Bobb că el este autorul primului dicționar al limbii romîne [24]).

17. În concluzie se poate constata deci că Șt. Crișan Körösi a utilizat la întocmirea *Dicționarului romîn-latin-maghiar* al său opere lexicografice și gramatici, pe lîngă acestea și unele lecturi, în special Letopisețul lui Miron Costin și Cronica Bălăcenească, iar o însemnată parte a materialului romînesc este luată de-a dreptul din limba vie a poporului. Lexicograful avea de înfruntat multe greutăți. Astfel, nefiind pe deplin stăpîn pe un material atît de bogat și variat, unele cuvinte nu sînt just interpretate, altele au rămas chiar fără interpretare, iar în urma strădaniei de a da un dicționar cît mai complet, au fost relevate numeroase regionalisme, unele cuvinte învechite și multe cuvinte de formație arbitrară.

Pe lîngă aceste lacune nu trebuie să uităm însă și meritele autorului. El a adunat un material prețios, relevînd și multe cuvinte puțin cunoscute. Inserînd în dicționarul său terminologia botanică a lui Linné, a contribuit la identificarea multor denumiri de plante romînești. Este de subliniat osteneala autorului de a căuta cuvinte și forme latinești neliterare pentru a scoate și mai bine în evidență latinitatea limbii romîne.

Izvoarele utilizate la întocmirea dicționarului său arată că Ștefan Crișan Körösi a fost un lexicograf destoinic, care nu a precupețit nici un efort pentru a aduna un material valoros și a-l prezenta sub formă de dicționar. Totodată ni se dezvăluie însă și limitele activității sale lexicografice. Cercetînd izvoarele Dicționarului romîn-latin-maghiar din 1803 și analizînd metoda de lucru a autorului, am căutat să aruncăm o rază de lumină asupra activității filologice a lui Șt. Crișan Körösi, contribuind astfel la elucidarea unor probleme în legătură cu lexicografia romînă de la începutul secolului trecut.

ИСТОЧНИКИ РУМЫНО-ЛАТИНСКО-ВЕНГЕРСКОГО СЛОВАРЯ ШТЕФАНА КРИШАНА КЁРЁШИ

Краткое содержание

В последние годы автор прояснил многие вопросы, касающиеся жизни и деятельности лексикографа Штефана Кришана Кёрёши (Г.

22) N. Densusianu, *Raport despre misiunea istorică în Ungaria și Transilvania*, în «Analele Academiei Romîne» II, 1, p. 210. Gáldi L., *Samuelis Klein Dictionarium Valachico-Latinum*, Budapest, 1944, p. 2.

23) Cf. Gáldi, *op. cit.* p. 5—7.

24) „In nostris . . . Literis exposuimus, ea quae in hoc nostro post omnem hominum memoriam primum elaborato Libro contineantur.“ (Scrisoarea din 2 februarie 1803).

Бледи, *Viața și activitatea filologică a lui Ștefan Crișan Körösi—Жизнь и филологическая деятельность Штефана Кришана Кёрёши* в „**Studia Universitatis Babeș-Bolyai**“, Клуж, Серия IV, т. III (1960), выпуск 2 **Philologia**).

В настоящей работе автор делает новый вклад в лексикографическую деятельность Штефана Кришана Кёрёши. На основании филологической документации он разъясняет источники Румыно-латинско-венгерского словаря, который хранится в рукописи в Ясской Центральной Библиотеке.

1) Одним из произведений, которым пользовался Шт. Кришан Кёрёши, является летопись Мирона Костина **Letopisețul Țării Moldovei** — Летопись Молдавской Страны. Автор представляет несколько из статей со ссылками на этого летописца, как, например: ***ambe, astruco, bulucesco, cerdacu, jacu, jaloba, adîllio, seimu, valîva*** и т. д.

2) Другим источником словаря была летопись из Мунтении, ***Cod. Balacianus***, которая является переделкой летописи Раду Попеску. Сылки на эту летопись находятся в словах ***opu, plaio, poclonna, potvru, tiuvacu (=giuvan)***.

3) Другим источником, которым пользовался Шт. Кришан Кёрёши, является ***Elementa linguae Dacoromanae*** Самуила Мику Клейна и Георге Шинкая. Он использовал ***Vocavullar romanesc și latinesc***, стр. 76—86 из ***Elementa***.

4) В множестве словарных статей находится загадочное титло, именно **DM** или **MD**. Автор этой работы идентифицировал это титло и пришёл к выводу, что среди источников Шт. Кришана Кёрёши находится и грамматика Иоана Пиуариу Молнара (***Deutsch-walachische Sprachlehre***, появившаяся в Вене в 1788 году).

5) Другой источник Шт. Кришана Кёрёши — его ***Nomenclatura vegetabilium*** Ёжефа Бенкё, у которого он взял и латинскую номенклатуру Линне.

6) В продолжение автор показывает происхождение материала в латинском языке и доказывает, что латинские соответствия взяты из следующих лексикографических работ: И. Ф. де Каррах, ***Thesaurus linguarum Latinae ac Germanicae***, М. Мартинио, ***Lexicon philologicum***. Латинско-венгерский словарь и Венгерско-латинский словарь Фр. Париза-Папаи, наверное, дополненное издание П. Бода, именно одно изданий 1767, 1782 или 1802 г. Некоторые из соответсвий взяты из упомянутой грамматики Иоана Пиуариу Молнара. Цитаты из классических латинских авторов взяты из упомянутых словарей.

7) Венгерские соответствия из этого словаря происходят особенно из упомянутого словаря Фр. Париза-Папаи, за исключением названий растений, данных по Ё. Бенкё.

8) Кроме упомянутых источников, Шт. Кришан Кёрёши пользовался, наверное, и другими источниками. Он использовал богатый и разный материал, взятый непосредственно из живой речи народа.

В заключение, автор устанавливает, что Штефан Кришан Кёрёши был достойным лексикографом, который приложил все усилия для того, чтобы собирать ценный материал и чтобы представлять его в виде словаря.

LES SOURCES DU DICTIONNAIRE ROUMAIN—LATIN—HONGROIS D'ETIENNE CRIŞAN KÖRÖSI

Résumé

Dans l'introduction l'auteur résume brièvement les recherches concernant la personne et l'oeuvre d'Etienne Crişan Körösi. Il n'y a pas longtemps nous n'avions que des connaissances sommaires à ce propos. Ces derniers temps l'auteur a éclairé plusieurs problèmes relatifs à la vie et à l'activité de ce lexicographe (G. Blédy, *Viaţa şi activitatea filologică a lui Ştefan Crişan Körösi, La vie et l'activité philologique d'Etienne Crişan Körösi* dans «Studia Universitatis Babeş-Bolyai», Cluj, IVe série, IIIe vol. (1960), 2e fasc. Philologia).

Dans cette étude l'auteur apporte de nouvelles contributions à l'activité lexicographique d'Etienne Crişan Körösi. L'auteur éclaire en vertu des documents philologiques les sources du Dictionnaire roumain-latin-hongrois qui se trouve en manuscrit dans la Bibliothèque Centrale de Iassy.

1. L'un des documents dont se sert E. Crişan Körösi est la chronique de Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei — Chronique de la Moldavie*. L'auteur présente quelques articles qui comprennent des renvois à ce chroniqueur, par ex. *ambe, astruco, bulucesco, cerdacu, jacu, jaloba, adîllio, seimu, valîva*, etc.

2. Une autre source du Dictionnaire était une chronique de Valaquie (Muntenia) appelée *Cronică Bălăcenească* — la *Chronique Bălăcenească*, un remaniement de la chronique de Radu Popescu. Des renvois à cette chronique se trouvent dans les mots que voici : *opu, plaio, poclonna, potyru* et *tiuvacu* (= giuvan).

3. Une autre source employée par E. Crişan Körösi était *Elementa linguae Dacoromanae* de Samuel Micu Klein et Georges Sincai. Il se servit du *Vocavullar romanesc şi latinesc — Vocabulaire roumain et latin*, pages 76—86 de l'Elementa.

4. Dans plusieurs articles de mots on trouve un sigle énigmatique, notamment DM ou MD. L'auteur de cette étude réussit à identifier ce sigle et aboutit à la conclusion que parmi les sources de Crişan Körösi se trouve encore la grammaire de Jean Piuariu Molnar *Deutsch-walachische Sprachlere*, imprimée à Vienne en 1788.

5. Une autre source a été *Nomenclatura vegetabilium* de Joseph Benkö, d'ou il a pris aussi la nomenclature latine de Linné.

6. Ensuite, l'auteur nous montre la provenance de la matière en langue latine et nous signale que les correspondantes latines sont prises aux suivants travaux lexicographiques : I. Ph. de Carrach, *Thesaurus linguarum Latinae ac Germanicae*, M. Martinio, *Lexicon philologicum*, le Dictionnaire latin-hongrois et hongrois-latin de Fr. Pariz-Papai, probablement l'édition complète de P. Bod, notamment une des éditions de 1767, 1782 ou 1801. Quelques correspondantes sont prises du dictionnaire de Jean Piuariu Molnar. Les citations des auteurs latins classiques sont prises dans les dictionnaires mentionnés plus haut.

7. Les correspondantes hongroises de ce dictionnaire proviennent surtout du dictionnaire de Fr. Pariz-Papai mentionné déjà; font exception les dénominations des plantes qui sont données d'après la Nomenclature de Benkö.

8. En dehors des sources mentionées E. Crișan Körösi a utilisé certainement encore d'autres sources. Il a valorifié une matière riche et variée qu'il a pris directement à la langue du peuple.

En conclusion l'auteur constate qu'Etienne Crișan Körösi a été un lexicographe habile qui n'épargna aucun effort pour rassembler une matière riche et de la présenter sous forme de dictionnaire